



## Õhtu ei too iial midagi tagasi

Jaan Kaplinski, Tõnu Õnnepalu. Kirjad. [Tallinn:] Aadam ja pojad, 2022. 389 lk.

„Kui mina oleksin Holden'i vend, siis esimese asjana annaksin talle kõva keretäie tappa. Mida ta muudkui viriseb, kui endal pole tegelikult häda midagi!”

Umbes sellise lausega alustasin gümnaasiumis kirjandit teomal „Kui ma oleksin Holden'i vend”, lähtekohaks mõistagi J. D. Salingeri „Kuristik rukkis”. See kirjandi algus on mul hästi meeles, sest kirjandusõpetaja oli väga soe ja sümpaatne inimene ning ma pidin ikka julgust koguma, et nii ebakonventsionaalselt (ja siiralt!) alustada.

Kümmekond aastat hiljem turgatas mulle pähe hüpotees, et „Kuristik rukkis” on depressiooni kirjeldus (ma ei ole üle lugenud, st tõlgendan ümber gümnaasiumiaegset lugemismälestust).

Mis on depressioon? Seisund, kus psüühiline hädasignaal on **ilma põhjuse**ta sisse lülitunud ja nupp sellesse asendisse kinni kiilunud.<sup>1</sup> Mu arust seda „ilma põhjuse” rõhutatakse liiga vähe. Eriti praegusel ajal vaimse tervise epideemiast rääkides. Praegu on küllalt põhjust olla ärev ja masendunud, seega võib püsivalt alanenud meeleolu olla hoopis normaalse vaimse tervise tunnus – hädaandurid funktsioneerivad normaalselt! Sõna „depressioon” reserveeriks ikka **haiglaselt**, mitte põhjendatult-ootuspäraselt alanenud meeleolule.

Alanenud meeleolu ja anhedoonia on Kaplinski ja Õnnepalu kirjavahetuse

läbiv tundetoon. Kas see on depressiivne kliinilises tähenduses? Vähemasti Kaplinski puhul pole raske pidada meeleolu alanemist täiesti kohaseks reaktsiooniks. Ta keha on sõna otseses mõttes hääbumas ja seega on ta vaimuseisund sellega samas taktis. Ning ta kirjad ja mõttekäigud on muu hulgas hääbuva kehaga vaimses vastastikseses. Õnnepalu tunnistab, et on samuti olnud depressiooniga hädas. Raamatu lõpus muutub ka Õnnepalu elujõuetus füsioloogiliselt põhjendatuks: ta lööb rattaga kukkudes pea tugevalt ära ja adekvaatne diagnoos hilineb sedavõrd, et Õnnepalu leiab end ühel hetkel haletsusväärse olukorras, alasti vannitoapõrandal liikumisvõimetuna vedemas (põletikuline koevedelik ajule surumas, nagu hiljem selgub). Õnneks abi saabub, aga kehalise jõu kadumise peegeldust vaimus jõuab kirjadesse omajagu.

Lühidalt põhjendaksin oma hilisteismee reaktsiooni – NB! kirjanduskogemust-lugemiselamust! – Holden Caulfieldile umbes nõnda. Olin täiesti ebadepressiivne ja eluablas, oli 1990-ndate lõpp ja ma pärinesin palgatöolistest vanemate viielapselisest perest (ainelisest vaesusest, eks). Holden oli minu kogetud standardite järgi lausa uskumatult rikas (hotellid ja kohvikud!), läks ise koolist ära!, ja siis muudkui halas ja virises. Tänamatus kuubis! Ta oli mulle instinktiivselt vastumeelne ja kehaliselt mõistetamatu. Mulle oli hamburgeri eksootiline luksus, mida sai ehk korra aastas linnas käies, aga see hellitatud nagemann pugib nagu muuseumi kotletisaiu, ja siis aina soib ja ahastab, püsiv piste ahtris. Igatahes mu füsioloogiline seisund ja ontogeneetiline maailmasse suunatus olid sellised, et Holden Caulfield oli mu jaoks ebasümpaatse tänamatuse kehatust.

<sup>1</sup> Vt R. M. Nesse, Hea põhjus end halvasti tunda. Pilk evolutsioonilise psühhiaatria eesliinile. [Tallinn:] Argo, 2020.

„Liiga magusa elu haigus on diabeet, liiga turvalise elu haigus on depressioon,” arutleb Önnepalu intrigeerivalt ja veenvalt: „Ühesõnaga, nii nagu me ei oska hästi elada maailmas, kus magusat on saada iga kell ja piiramata koguses, nii ei oska me elada ka maailmas, kus kõik hädaohud on ette elimineeritud, kus turvalisus on kuulutatud ülimaks hüveks ja surm on igal juhul skandaal, mida tuleb vältida, kasvõi nüi neljaks!” (Lk 115–116)

Osalt on see kahtlemata nii. Hea ter-visega noored mehed tajuvad seda instinktitiivselt, teevad *jackass*'i, parkuuri ja harrastavad täiskontaktalasid. „Ära sega rulatavaid lapsi” on (noorte meeste hulgas) meeletut resonantsi tekitanud Jordan Petersoni menuki „12 elu mängureeglit. Vastumürk kaosele” (2018, e k 2019) üks peatükk. Arenevad lapsed harjutavad end ohuga ja peavad saama seda teha, kui neil rulatada ei lasta, otsivad nad midagi muud. Hea tervisega inimene vajab õiges doosis ohtu, väikseid füüsilisi traumasidki. Nassim Talebi „Antihabras” (2012, e k 2019) on samuti mammutarutlus sellel motiivil. Seegi on populaarne teos ja autoril on rohkelt tänulikke pooldajaid.

Praegu on mu suhtumine (st lugejapositsioon ja vahetu kogemus) Kaplinski ja Önnepalu kirjavahetusse küllalt sarnane sellega, mis oli gümnaasiumieas Holdenisse: füsioloogiline reesuskonflikt, tõutaktide täieline ühildamatus. Olen just selles eas, mida raamatus kirjeldatakse kui kõige elujõulisemat, lisaks on mul väikesed lapsed, teisisõnu olen kehaliselt väga tegus ning tulevikku suunatud – sellise olemise vektor on vastandsuunas poeetilisele surmaigatsuseilule, mis lööb kõigele laisalt käega, annab maailma ees alla, lehvitas hüvastijätuks ja lepib leegi kustumise-ga.

Tunnen, et päris otsekoheselt väljendudes oleksin Keeles ja Kirjanduses umbes nagu Mihkel Muti romaani „Hiired tuu-

les” tegelane Jermakoff avalikus WC-s teise keskse tegelase Victori kõrval, ja küllap sellise seisukoha väljajütlemine kinnitabki neid sõnu. Oma seisukoha ebaoriginaa-luse tõstmiseks osundan kirjandusnimest, kes on minust füsioloogiliselt maksimaal-selt kaugel. Sirje Kiin pihib pärast kõnealuse kirjavahetuse lugemist Facebookis (27. juuli 2023):

„PIHTIMUS. Harva tunnen südamest kahetsust, kui olen lugenud raamatut autorilt, keda olen varem hinnanud. Nüüd just juhtus paraku see haruldane asi, kui lugesin Jaan Kaplinski surmaeelset kirjavahetust Tõnu Önnepaluga. Teadsin ju eelnevalt, et tegu on ühe ande ja vaimu hääbumise looga, aga ootamatult kujunes see koguni mõlema kirjasaatja hääbumise looks, mida oli üpris kurb lugeda. Ühel saatuslik haigus, teisel saatuslik õnnetus, millele saab inimlikult ainult kaasa tunda.

Aga kas seda valusat hääbumist peab tingimata nii lähedalt dokumenteerima ja avaldama raamatus, selles kahtlen ja kahetsen samamoodi nagu pärast seda, kui lugesin kunagi ammu läbi üüratult paksu raamatu Karl Ristikivi päevikud.

Ma vist ikka ei taha, et vaim niivõrd lihaks peab saama, ei taha ma inkarnatsiooni.”

Tõrge ja vastumeelsus Kaplinski ja Önnepalu kirjavahetuse suhtes on mõistetavad, sest peamine, mida see raamat kogemata rõhutab, ongi vaimu ja liha ühtsus. Kinnitus sellele, et kui hääbub liha, siis hääbub ka vaim. Vaimuinimesele kahtlemata väga häiriv mõte.

Jah,aju on kehaosa ja allub kehalisele hääbumisele. Ei leidnud ma eest vana targa mehe (pean silmas Kaplinskit, mitte Önnepalu) kontsentreeritud elutarkust, vaid nukra dokumendi sellest, et ka mõte on tõntsiks ja väetiks jäänud, olgu selle näiteks mõni keelefilosoofiline uid või torisemine keele liigse normeerimise pärast. Need on

kehvad meenutused elujõulise Kaplinski keeelifilosoofilistest esseedest, mitte aga kaugemale arendatud mõttekäigud; need on udused vaimumälupildid, mitte maksimumaalsesse vaimuküpsusse jõudnud äratundmised.

Kui Kaplinski hakkab mõtisklema n-ö tsivilisatsioonilistes kategooriates, näiteks võrdlema lääne- ja idamaid, siis pole tegu spenglerliku kotkapilguga, vaid lausa piinlikult lihtsakoeliste klišeodega, mis ei kannata mingit geopoliitilist analüüsi ega kõrvutamist aktuaalsete makrotrendidega. Kui ohatakse raugelt, et ei usu, et USA-l on Hiina vastu mingit šanssi (lk 331), siis pole see avar erudiidipilk, vaid aegunud ja eksitav ekstrapolatsioon 1990.–2010. aastate erakordselt ajutistest trendidest, ajast, mida ta ehk viimasena mäletab. Ka arutlused rohepöördest ja looduskaitsest on paraku õige lihtsakoelised.

Samuti visises igasugune punkarlus ja kontraelitaarsus välja ta erandlikust suhtumisest Venemaasse.

See pole päevapoliitikast üle ulatuva suurvaimu avar kaemus, vaid vastupidi, vananeva poeedi väiklane solvumine selle peale, et Lääne-Euroopas ei tunta ta luule vastu enam suurt huvi, aga Venemaalt sai veel hiljuti tunnustust (need arutlused toimusid enne agressiooni Ukraina vastu, aga naiivsed ja lihtsakoelised tunduvad ikka). Jah, mõistan Kiini häiritust (kuigi mu enda oma, kordan, on primaarselt füsioloogilis-instinktiivne).

Õnnepalu on põhimises samuti selgelt poeet: tema pidev kordamine, et miski ei taastu, miski ei tule tagasi, pole samuti suur läbinägelikkus ega intellektuaalne üldistus (või herakleitoslik metafüüsika), vaid pigem poeedimodaalsus, sissekasvanud loobumismeeleolu ja võimetus vaimustuda.

Selliste sõnadega piirduda oleks aga ülekohtune, eriti Õnnepalu suhtes, kes alustab ja lõpetab heas toonuses, kuid on

peatrauma tõttu vahepeal üsna hädine. Kirjavahetuses siiski leidub huvitavaid mikroesseekeste ja värskendavaid (kultuurikriitilisi) tähelepanekuid (umbes selliseid nagu depressiooniküsimus, millega ma eespool pisut kaasa läksin), kuid üldine iseloomustus raamatu kohta oleks ikka: lahja. Vaimselt tuumakat kraami on sellise mahu kohta väga vähe. Noogutan ägedalt kaasa Kaplinskiga, kui ta ütleb, et „mulle vist meeldib kirjanduses kõige enam see, mida võiks nimetada intelligentseks lobisemiseks” (lk 131). Just sel põhjusel meeldivad mulle Ilmar Vene raamatud, millest iga kirjandusõpetaja tõmbaks maha vähemalt kolm neljandikku, lisades märkuse: „Teemast mööda!”, samuti Uku Masingu saba ja sarvedeta esseed ning Tammsaarele ette heidetud targutamine. Intelligentne lobisemine on tõeline vaimutoit ja suur hingekosutus, aga ses kirjavahetuses on seda napilt. Tohtu mahu võtavad lihtsalt ilmaarvustused ja argiraportid: ilm oli selline, tegin seda ja teist, nägin linnukest X ja lilleke Y juba öitses ja kirja kirjutamine, vaat, ei edene tepts... Ja kui sekka pudenevad märkused, et äkki ei saagi korralikku raamatut (Kaplinski, lk 188) ja „oleme kirjatöös vanad kalad, nii et midagi ikka tuleb. Kui pää ei leia, mida kirjutada, leiavad sõrmed” (Kaplinski, lk 312), siis hakkab see kõik kokku ärritama – see on lugeja vastu lugupidamatu.

Aga küllap jätkub neid lugejaid, kelle mälestused Jaan Kaplinski ja Tõnu Õnnepalu senisest loominguist loovad auke lappiva eelhoiaaku, nii et raamatu hõredus ei häiri neid eriti,<sup>2</sup> või kellel on lihtsalt suur aukartus.<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Vt nt **M. Mikomägi**, Tõnu Õnnepalu: öndsad on need, kes elus midagi ei „väljenda”, kes lihtsalt elavad. – Maaleht 15. X 2022, ja lugejauljed Goodreadsis (<https://www.goodreads.com/book/show/62626737-kirjad>).

<sup>3</sup> Nt **P. Pöldmaa**, Veel kirjutada. Veel rääkida. – Looming 2022, nr 12, lk 1731–1734.

P.S. Tõeliselt huvitav oli Önnepalu vanaisa lugu (lk 324–330). Ja täiesti omaette klass on Önnepalu viimane kiri, see on eksistentiaalistliku esseistika pärl! On huvitavaid mõtteid ühiskonna polariseerumisest, kirjandusteaduse võimetusest haarata

põhilist, abieluvõrdsusest, muusikast ja veel nipet-näpet, aga, pagan, raamat on pea 400 lk!

MIHKEL KUNNUS